Vol-13 Special Issue- 1.2 ISSN- 2349-7076

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
Patron: Prof. R. G. Kothari
Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

"वसुधैव कुटुंबकम" या तत्त्वाच्या आधारे उच्च शिक्षणातील मानवता, शांतता व समरसतेची भूमिका : एक अभ्यास

मधुमती रामकिसन सांगळे
अधिव्याख्याता गट ब, DIET,यवतमाळ

सारांश

भारतीय संस्कृतीचा मूलभूत संदेश असलेले "वसुधैव कुटुंबकम" हे तत्त्व संपूर्ण मानवजातीला एक कुटुंब मानण्याचा विचार मांडते. सध्याच्या जागतिकीकरणाच्या, तांत्रिक प्रगतीच्या आणि स्पर्धात्मक युगात उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका केवळ रोजगारनिर्मितीपुरती मर्यादित न राहता मानवता, शांतता, समरसता व वैश्विक नागरिकत्व घडविण्याकडे वळलेली असणे आवश्यक आहे. प्रस्तुत संशोधनपर पेपरमध्ये "वसुधैव कुटुंबकम" या संकल्पनेच्या आधारे उच्च शिक्षण संस्थांची मानवता व शांतता प्रस्थापित करण्यातील भूमिका अभ्यासण्यात आली आहे. तसेच Viksit Bharat @2047 या संकल्पनेच्या पार्श्वभूमीवर उच्च शिक्षणाची सामाजिक, नैतिक व सांस्कृतिक जबाबदारी अधोरेखित करण्यात आली आहे.

महत्त्वाचे शब्द :- वसुधैव कुटुंबकम, उच्च शिक्षण, मानवता, शांतता, समरसता, विकसित भारत @2047

प्रस्तावना :-

२१व्या शतकातील उच्च शिक्षण हे केवळ ज्ञानप्राप्तीचे साधन न राहता सामाजिक पुनर्रचनेचे प्रभावी माध्यम बनले आहे. तंत्रज्ञान, जागतिकीकरण व स्पर्धात्मक अर्थव्यवस्थेमुळे शिक्षणव्यवस्थेवर व्यावसायिक दृष्टिकोनाचा प्रभाव वाढत आहे. मात्र, यामुळे मानवतावादी मूल्ये, नैतिकता व सामाजिक बांधिलकी दुय्यम ठरत असल्याचे दिसून येते. भारतीय तत्त्वज्ञानात "वसुधैव कुटुंबकम" ही संकल्पना संपूर्ण मानवजातीला एक कुटुंब मानते. ही संकल्पना आजच्या विभक्त व संघर्षग्रस्त जगासाठी अत्यंत समर्पक आहे. त्यामुळे उच्च शिक्षण संस्थांनी या तत्त्वाचा स्वीकार करणे काळाची गरज बनली आहे.

वसुधैव कुटुंबकम : तात्त्विक व शैक्षणिक अधिष्ठान :-

महा उपनिषद मध्ये नमूद केलेली "वसुधैव कुटुंबकम" ही संकल्पना भारतीय ज्ञानपरंपरेचा आत्मा आहे. या तत्त्वामध्ये :

सर्व मानव समान आहेत

परस्परावलंबनाची जाणीव

सहिष्णुता व करुणा

सार्वत्रिक नैतिकता

या मूल्यांचा समावेश शिक्षणात केल्यास शिक्षण मानवी कल्याणाचे साधन ठरू शकते.

उच्च शिक्षणातील मानवता शिक्षणाची गरज – आजच्या विद्यार्थ्यांमध्ये करिअर-केंद्री दृष्टिकोन प्रबळ झाला आहे. त्यामुळे सामाजिक जबाबदारी, सहानुभूती व संवेदनशीलता कमी होत असल्याचे निरीक्षण आढळते.

उच्च शिक्षणातील मानवता शिक्षणाचे महत्त्व :

नैतिक निर्णयक्षमता विकसित करणे

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

सामाजिक समस्यांविषयी जाणीव निर्माण करणे

लोकशाही मूल्यांचे संवर्धन

सामाजिक न्यायाची भावना दृढ करणे

मानवतावादी शिक्षणामुळे विद्यार्थी जागतिक नागरिक (Global Citizen) म्हणून विकसित होतो.

शांतता शिक्षण आणि संघर्ष निवारण –

UNESCO च्या मते, शांतता शिक्षण म्हणजे व्यक्तीमध्ये अहिंसा, सहकार्य व संवाद कौशल्ये विकसित करणे. उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये शांतता शिक्षणाचा समावेश केल्यास :

संघर्ष निवारणाची क्षमता वाढते

विविध मतांचा सन्मान करण्याची वृत्ती निर्माण होते

आंतरराष्ट्रीय सहकार्य मजबूत होते "वसुधैव कुटुंबकम" हे तत्त्व शांतता शिक्षणाचे मूलभूत अधिष्ठान ठरते.

बहुसांस्कृतिकता, समरसता व जागतिक नागरिकत्व – जागतिकीकरणामुळे शिक्षण क्षेत्र बहुसांस्कृतिक बनले आहे. विविध भाषा, धर्म व संस्कृती यांचा सन्मान करणे हे उच्च शिक्षणाचे प्रमुख उद्दिष्ट असावे.

उच्च शिक्षण संस्थांची भूमिका :

बहुसांस्कृतिक अभ्यासक्रम

आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थी व शिक्षक देवाणघेवाण

जागतिक प्रश्नांवर संशोधन

यामुळे समरसतेवर आधारित जागतिक समाज घडविता येतो.

Viksit Bharat @2047 आणि उच्च शिक्षण –

Viksit Bharat @2047 ही संकल्पना केवळ आर्थिक विकासापुरती मर्यादित नसून ती सामाजिक समता, नैतिक नेतृत्व व जागतिक शांततेचा विचार करते.

उच्च शिक्षण संस्थांनी :

भारतीय ज्ञानपरंपरा व आधुनिक शिक्षणाचा समन्वय साधणे

नवोन्मेषासोबत सामाजिक जबाबदारी जोपासणे

मूल्याधिष्ठित नेतृत्व घडविणे

यामुळे भारत जागतिक शांततेचा मार्गदर्शक ठरू शकतो.

संशोधनात्मक निरीक्षणे (Analytical Insights)

मूल्याधिष्ठित शिक्षणामुळे सामाजिक सलोखा वाढतो

मानवता शिक्षणाचा अभाव सामाजिक तणाव वाढवतो

शांतता शिक्षणामुळे आंतरराष्ट्रीय संबंध सुधारतात

"वसुधैव कुटुंबकम" हे शाश्वत विकासाचे नैतिक अधिष्ठान ठरते.

आव्हाने -

शिक्षणाचे व्यापारीकरण

अभ्यासक्रमातील मूल्यशिक्षणाचा अभाव

सांस्कृतिक गैरसमज

EduInspire-An International E-Journal
An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

तांत्रिक व मानवतावादी शिक्षणातील असमतोल

उपाययोजना

अभ्यासक्रमात शांतता व मूल्य शिक्षण सक्तीचे करणे

शिक्षकांसाठी नैतिक व मूल्याधिष्ठित प्रशिक्षण

समाजाभिमुख संशोधनाला प्रोत्साहन

आंतरराष्ट्रीय शैक्षणिक सहकार्य वाढवणे

निष्कर्ष

"वसुधैव कुटुंबकम" हे तत्त्व उच्च शिक्षणाला मानवी कल्याणाशी जोडते. उच्च शिक्षण संस्थांनी या संकल्पनेचा स्वीकार केल्यास मानवता, शांतता व समरसतेवर आधारित जागतिक समाज निर्माण होऊ शकतो. Viksit Bharat @2047 चे स्वप्न साकार करण्यासाठी मूल्याधिष्ठित उच्च शिक्षण अपरिहार्य आहे.

संदर्भ :-

Deshmukh, S. (2021). Uchcha shikshan ani mulya shikshan. Aurangabad: Sai Publication.

Government of India. (2020). National Education Policy 2020. New Delhi: Ministry of Education.

Sharma, R. (2019). Bharatiya tatvadnyan ani shikshan. Pune: Vidya Prakashan.

Tilak, J. B. G. (2018). Education and development in India: Critical issues. New Delhi: Orient Blackswan.

UNESCO. (2020). Education for peace and global citizenship. Paris: UNESCO Publishing.

UNESCO. (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris: UNESCO.

Yadav, R. (2022). Higher education and global citizenship. Journal of Educational Studies, 14(2), 45–58.

Teacher's Welfare is Nation's Welfare
CTEF
Council for Teacher Education Foundation
ESTD. 1985